

HET WOORD VAN DE WEEK

23e jaargang nr. 40 - 4 oktober 1970

administratie
postbus 114, Utrecht
tel. 030-24641
postgiro 58 t.n.v. De Humanistische Pers

abonnementsprijs voor Nederland, andere
E.E.G.-landen, Suriname, Curaçao en de
Antillen f 8,50 per jaar
Overige landen f 12,50 per jaar
losse nummers f 0,50
verschijnt wekelijks

ORGAAN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

Wat moeten wij nalaten?

Het vorige jaar werd Erasmus herdacht. Hier, maar ook in het buitenland is toen op allerlei manieren geprobeerd duidelijk te maken welke bijzondere betekenis deze eigenaardige man voor onze cultuurgeschiedenis heeft gehad.

Ook het Humanistisch Verbond — dat zich met de wijze van reageren van Erasmus verwant voelt — heeft verleden jaar op vele manieren aandacht aan hem besteed, in het bijzonder met een televisieuitzending waarin getracht werd wat duidelijker lijnen aan te brengen in de voorstelling die van zijn persoonlijkheid is overgeleverd. Met alléén wat knuffelende bewondering van grote mannen zijn wij niet gediend. Wij moeten onze eigen houding in deze tijd bepalen. Erasmus leefde in een kritieke situatie, min of meer verwant aan de onze. En een confrontatie met zijn wijze van denken en doen kan van waarde zijn voor het bepalen van onze positie in de wereld van nu.

Wij hadden dat televisiebeeld de naam gegeven: „Wat heeft Erasmus nagelaten?” Terstond nadat we deze titel hadden doorgegeven kwam er iemand aan de telefoon met de vraag: „Kan die titel geen misverstand wekken, nalaten is zo'n dubbelzinnig woord. Moeten we niet aankondigen: „Wat heeft Erasmus tot stand gebracht, of zoiets?”

Wèloverwogen kon geantwoord worden: „Laat staan die titel! Die dubbele betekenis van het woord nalaten bedoelen we juist. We willen een poging doen aan het licht te brengen wat hij in beide betekenissen heeft nagelaten: wat hij *wel* en wat hij *niet* heeft gedaan.

En met dat bepalen van wat Erasmus al of niet gedaan had werd niet beoogd zijn persoonlijke hebbelijkheden tegen elkaar af te meten. Hij had inderdaad wel een tegenstrijdig karakter, was nu eens argwanend, dan weer gul, nu eens laf en in andere dingen onverschrokken, nu eens grof, op een ander terrein bijzonder genuanceerd. Maar daar ging het ons niet om. We wilden duidelijk maken dat in zijn overtuigingen de aanleiding lag waardoor hij bepaalde dingen wèl en andere niet deed.

In dat programma, waar ik het hier nu even over heb, lieten wij eerst het verwijt tegen Erasmus van verschillende kanten door lieden uit onze tijd scherp formuleren — zijn afkeer

om in de strijd van zijn dagen, tussen de oude roomse kerk en de nieuwe hervormde, duidelijk partij te kiezen; zijn behoedzaamheid en omzichtigheid in zijn uitingen, in die tijd van oorverdovend ja of nee.

Na die demonstratie van wat hij niet gedaan, van wat hij nagelaten had, werd een dramatisch fragment vertoond van het bekende Erasmus-stuk van Garnt Stuiveling: de passage waarin een vriend van Erasmus hem persoonlijk het verwijt doet de zaak van de hervormers in de

Aansluitend op de inhoud van de hierbij afgedrukte radiolezing willen wij niet nalaten uw aandacht te vestigen op het boek

ERASMUS, REBEL TEGEN WIL EN DANK

door Annet van Battum

De schrijfster is er in geslaagd een boeiend en gemakkelijk leesbaar boek te schrijven; uitgeverij Moussault heeft er een prachtige uitgave van gemaakt.

Het Humanistisch Verbond heeft het initiatief tot de publikatie van dit boek genomen, in de overtuiging, dat zij dit tegenover haar leden en abonnees verplicht was.

De grote belangstelling voor dit boek heeft de juistheid van dit initiatief bewezen.

Formaat 20 x 20; omvang 144 blz.

Prijs **f 12.50**

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers - Utrecht.

een radio-uitzending van zondag 4 oktober 1970

steek te laten, terwijl hij toch door zijn kritische beschouwingen de aanval op de bestaande verhoudingen had gewekt! Erasmus was niet te vermurwen. Hij vertrok uit de stad der hervorming naar rustiger oorden en antwoordde op het verwijt: een nieuwe kerk heb ik nooit bedoeld, een *nieuwe* kerk zal weer een nieuwe *kerk* zijn, met een nieuw fanatisme, met nieuwe ketteren, met nieuwe terreur. Zijn taak zag hij anders: in de verheldering, in de werkelijke *bewustwording* die tot begrip en redelijkheid — en daardoor tot verdraagzaamheid leidt.

Tenslotte, in het derde deel van de uitzending zaten vertegenwoordigers van de huidige geestelijke stromingen bijeen om te bepalen wat zijn betekenis, zijn kracht en zijn zwakte was geweest — om vast te stellen kortom: wát precies zijn nalatenschap geacht kan worden.

Ik heb hier die Erasmusherdenking nog eens ter sprake gebracht omdat ik van mening ben dat het geval-Erasmus voorbeeldig is voor wat humanisten en in het bijzonder humanistische organisaties herhaaldelijk overkomt. Afgezien van Erasmus' strikt persoonlijke eigenaardigheden en ook buiten onze hebbeligheden om, kunnen er situaties zijn waarin humanisten het verwijt moeten incasseren: dat zij te laks, te weinig praktisch zijn. Schieten humanisten dan eens uit hun slof, verontwaardigd doordat mensen misbruikt worden, geweld lichtvaardig is gebruikt, redelijk overleg is gesaboteerd — dan is er een ander verwijt, dat humanisten zich niet moeten mengen in kwesties die tot het dagelijks werk der politieke vaklieden behoren.

Het is zaak dat wij — ook in deze tijd van sociaal-politieke spanningen — onze positie nog eens grondig in overweging nemen.

Hoe ontstaat een humanistisch levensovertuiging en waardoor wordt dat humanisme gekenmerkt?

In de kern is het humanisme de theoretische verwerking van het onwillekeurig verworven inzicht dat de mensen zelf hun geschiedenis maken, dat geen opperwezen het bestaan regelt. Dat inzicht heeft de mensheid zich niet zonder schokken eigen gemaakt. En al gaat er door elke historische periode van vernieuwd humanisme een golf van triomfantelijk besef van de grandioze menselijke mogelijkheden, tegelijkertijd worden er dan toch ook stemmen gehoord die beduchtheid voor ónmenselijkheid onder woorden brengen.

Humanisten van alle tijden hebben zich gerealiseerd, dat de mens in staat is van het bestaan een boeiend en bevredigend avontuur te maken

dat de moeite waard is om beleefd te worden. Maar evenzeer is het niet uit te sluiten dat de mens er een ondragelijke toestand van maakt. Die gemengde gevoelens van humanisten ten opzichte van de tegenstrijdige menselijke hoedanigheden klinken dan ook door in hun uitingen. Een oude Griek heeft er al eens een korte formule voor gevonden met de woorden: „Veel dingen zijn geducht, maar niets is geducht dan de mens. De tijdgenoot van Erasmus, Melancton, vond zijn tijd — de tijd van renaissance, hervorming en humanisme — de meest verrukkelijke die hij zich kon denken. Erasmus zelf, veel bedachtzamer, verzuchtte: „oh, welk een eeuw zie ik naderen!”

Maar, in het algemeen gesproken, men kan niet meer terug. Eenmaal doordrongen van het besef dat de mens geen hemelse vader, geen voorged en geen magische helper bezit, dat de mens het zelf moet klaarspelen met het leven, in die staat van bewustzijn is de weg terug naar een godsgeloof afgesloten. Dan moet men vooruit en een menselijke samenleving opbouwen waarin met onze middelen, met onze inzichten en oordelen van menselijk materiaal, uit de tegenstrijdigheden een bewegelijke harmonie wordt gecreëerd.

Wij zijn daarbij niet machteloos. De vrij denkende mens heeft ontdekt dat de overleefde term „de mensen zijn gelijk voor God”, eigenlijk een primitieve symbolische uitdrukking is voor een *juiste* notie: „de mensen zijn in diepste wezen gelijk”. Want ondanks alle verschillen van aard en aanleg bezitten de mensen een gelijke structuur. Er is tussen de mensen een basis van verstandhouding — dat is ons vermogen tot redelijkheid. We kunnen elkaar begrijpen, we kunnen ons verstaan met elkaar, er is overleg en in beginsel ook overeenstemming tussen mensen mogelijk. Dat is onze redding. Het oerwoud kan geordend worden. We kunnen afspraken maken, elkaar ontzien, we kunnen offers brengen voor wat gebeuren *moet*, we kunnen van onlustgevoelens zelfs de onontkoombaarheid inzien en redelijke vereffening zoeken in creativiteit.

De bevordering van deze redelijkheid, het verschaffen van inzicht en begrip, het streven naar overleg en verdraagzaamheid — de opvoeding tot mondigheid — dat is in het kort het wezen van de humanistische levensovertuiging. Maar, heel banaal: deze visie op de mens en zijn leven eist *geduld*.

Dit woord klinkt bijna als een vonnis, in deze vluchtige tijd waarin — zoals een weekblad becijferde — in enkele jaren tijds ongeveer vierhonderd actiegroepen even vlug in als uit het nieuws gevlogen zijn.

Ik moet over het ongeduld, dat zich óók zo ergerde aan Erasmus, nu wel iets precieser spreken.

Als ik het goed zie dan bedreigen *drie gevaren* een wezenlijk vruchtbaar humanisme — alle drie vormen van onbehagen ten opzichte van de mens zoals hij nu eenmaal is, maar ook alle drie in meerdere of mindere mate een verraad aan onze diepste waardigheid die in ons vermogen tot redelijkheid is gelegen. De termen voor die drie gevaren zijn: het cynisme, de skepsis en het activisme, maar ik zal ze toelichten.

Het *cynisme* staat schamper tegenover ieder geloof dat mensen in staat zouden zijn tot enig gemeenschapsgevoel. Het is een ongelof dat ook nooit zich tot een humanistische levensovertuiging zal bekennen. Het is de hoonlach over elk menselijk initiatief tot het bouwen, van solidaire verbanden, het schouder-ophalen voor

Rede en Religie in het Humanisme

In deze uitgave is er naar gestreefd de verschillende opvattingen die zich binnen het humanisme over deze onderwerpen voordoen, tot hun recht te laten komen.

Formaat 15x23 cm. - Omvang ca. 250 pag.s

Prijs f 11,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v.
„De Humanistische Pers” Utrecht.

elk vertrouwen op succes van redelijk overleg. Erger zijn evenwel de *schuilvormen* van het ongeduld die binnen een humanistische kring zich kunnen ontwikkelen. De *skepsis* twijfelt er aan of de mensen hun situatie wel kunnen wijzigen. In feite gelooft de skeptikus dat er alleen maar voor een zeer kleine elite eensgezindheid door begrip is weggelegd. De massa der mensen acht hij onverbeterlijk. Gewoonlijk verbergt zich achter de *skepsis*: gebrek aan inspanning en offervaardigheid en angst voor diepgaande, met name proletarische revoluties.

Aan de andere kant wordt het humanisme, óók van binnenuit, bedreigd door een bepaald *activisme*. Ook deze reactiewijze bezit eigenlijk geen standpunt en het heeft wezenlijk de denkwijze en de werking van het humanisme niet aanvaard, maar het is opgewekt, actief, bewegelijk, prikkelbaar. De inspanning van humanistische denkers om door te dringen tot wat de mensen in de kern bezielt en tot wat de grondslag van conflicten kan wezen, beschouwen de activisten als een tijdrovende liefhebberij. Het klinkt misschien vreemd deze vorm van humanitair streven ook een schuilvorm van het cynisme te noemen, maar de gelijkssoortige wanhoop aan fundamentele menselijke en sociale veranderingen komt bij het activisme aan het licht in het ongeduld en in de wispelturigheid. Het activisme gaat niet grondig en radikaal te werk, het is uit op behelpfels, het zweert bij de ogenschijnlijkheid, bij de stunt — en blokkeert gewoonlijk voor lange tijd een wezenlijke wending.

Natuurlijk is die activistische gezindheid vaak buitengewoon sympatiek, zeker in tijden als deze die door het rijpen van ergerlijke tegenstellingen een zware beproeving zijn voor een redelijk geduld. De activisten citeren dan tegenover het bedachtzame, zorgvuldig naar de wortel zoekende humanisme, dat niet tot bliksemacties geneigd is, een klassieke getuige. Dat is Karl Marx, die de beroemde stelling geponeerd heeft: „De filosofen hebben de wereld slechts verschillend *geïnterpreteerd*; het komt er echter op aan de wereld te *veranderen*”.

En inderdaad een humanistische levensovertuiging die in de eindeloze filosofische beschouwingen vlucht om aan een onwelgevallige bestaanssituatie te ontsnappen, veroordeelt zichzelf, want verzaakt een wezenlijke taak van het humanisme: de praktijk van het menselijk bestaan. Maar wie aan de andere kant meent dat het humanistisch verbond een club van parate *mensenredders* is, vergist zich minstens even erg. Marx heeft nooit gezegd: veranderd de boel en maak je over finesses niet druk. In de volle rijpheid van zijn leven zei deze man die door humanisme bewogen werd: „De diepgaande ontleding van gebeurtenissen en processen is de noodzakelijke voorwaarden van het begrijpen en veranderen van het werkelijke leven in zijn verschillende fasen”.

Humanisten moeten weten wat zij moeten *doen*, maar evenzeer wat zij moeten *nalaten*. Dat is inderdaad voortdurend een dilemma. De inzichten die fundamenteel zijn voor onze levensovertuiging — de menselijke verantwoordelijkheid, de opdracht tot redelijkheid, de onontkoombare verplichting tot rekenschap — die inzichten leveren steeds de verleiding naar twee kanten. De overtuiging, door de ervaring verworven dat ondoordachte menselijkheid soms bijzonder onmenselijk kan uitpakken, berooft ons van de hoop op succes van simpele handgrepen.

Aan de andere kant worden humanisten door hun sociale beweging, hun zorg om de mens gauw verlost tot ingrijpen, tot deelneming, tot

Humanistische
Stichting

„SOCRATES”

Algemene najaarskonferentie over

Implikaties gebruik soft drugs

Zondag 25 oktober a.s. in de
Internationale School voor Wijsbegeerte
in Amersfoort. Aanvang 10.00 uur

Inleiders: Drs H. Cohen, mr. F. E. Frenkel
Drs. Hans Geluk, S. Pruyt, ze-
nuwarts

De conferentie wordt geleid door dr. P. B.
Defares

Er zal ruime gelegenheid tot discussie zijn.

Deelnemersprijs f 3,—;
kosten (event.) lunch f 4,75

Na aanmelding bij het sekretariaat, post-
bus 114 in Utrecht ontvangt u programma,
stellingen en pre-adviezen.

er-inspringen.

Tussen de uitersten van deze tegenovergestelde impulsen moet het humanistisch verbond positie kiezen. En laten we één ding goed vast stellen: in beginsel zijn er voor humanisten *geen grenzen*. Er is geen terrein, geen uithoek van het menselijk bestaan waar voor humanisten een taboe zou mogen heersen. De begrenzing van bemoeienis ligt alleen in de wijze waarop wij, uitgaande van onze levensovertuiging, reageren. Er is ook geen recept te geven. Protesten, verzet, demonstraties, acties of grondige activiteiten kunnen alle het gevolg zijn van het humanistisch engagement. Verwijten zullen we altijd blijven horen. De één zijn wij te politiek, de ander te wereldvreemd.

Het humanisme zal *met uiterste zorg* van dag tot dag, van geval tot geval zijn houding moeten bepalen, want hoe het ook gesteld is met hen die ons iets verwijten: wij moeten *wel* werken! *wij* kunnen nooit verklaren — zoals de eeuwige twijfelaars doen — dat wij de handen in onschuld wassen. Of — zoals de spontane activisten grif toegeven — dat we het eigenlijk misschien bij nader inzien wel beter hadden kunnen weten. De *afzijdigheid* en de *stunt* liggen niet in de lijn van het humanisme.

Als er één ding is dat humanisten vrezen dan is het een verwijt van *lafheid* of van *lichtzinnigheid*.

Indien U daarvoor begrip hebt, hoort U bij ons. Wij kunnen U niet missen!

P. Spigt

Erasmus 1466-1536

Zijn geboortejaar is bij mijn weten nog niet nauwkeurig bepaald — er zijn biografen die vasthouden aan 27 of 28 oktober 1466, anderen achten '65 of '69 ook waarschijnlijk. Hijzelf heeft niet veel moeite gedaan om over zijn geboorte klaarheid te verschaffen en misschien moet men dit wel billijken waar hij een produkt was van verboden hoewel niet ongewone liefde tussen een priester en de dochter van een chirurgijn. Maar ook het uur van zijn sterven, en daardoor de datum is nog een punt van discussie. Men zegt dat hij even na het middernachtelijk uur tussen 11 en 12 juli 1536 stierf — maar 'n niet te verwaarlozen bron geeft het merkwaardige feit dat die klok een uur vóór liep.

Zo is het begin niet minder dan het einde van zijn toch voor die tijd zeer lange leven ietwat symbolisch voor deze hoogst wonderlijke man. Hij was een moeilijk bepaalbare figuur in vrijwel alle dingen des levens: vermoedelijk bisexueel; ziekelijk maar onverwoestbaar; bangelijk, maar 'n wekker van wereldhervormende religieuze bewegingen; zoon van de heilige moederkerk en dodelijk satiricus van het kerkelijk leven en denken. De „eerste europeaan” noemt Stefan Zweig hem — en terecht: „Het lijkt wel of de boekdrukkunst voor hem alleen was uitgevonden” (Brulez). „De laatste middeleeuwer”, noemt Menno ter Braak hem — en ook terecht: het was een voorrecht van de middeleeuwen rooms en daardoor géén partij te zijn. Een halve eeuw later zou er voor zijn geest — de voorkeur voor het redelijke vergelijk — geen plaats meer zijn. De strijd, ontbrandt tussen reformatie en contra reformatie zou hem hebben doodgedrukt... of hij zou één van de illegale, dichters van het geuzenlied geworden zijn — en dat mag men betwijfelen.

Eén gróte tegenzin beheerste duurzaam zijn leven; als ik 't goed zie: het fanatisme, de barbaarse verblinding door partijzucht in allerhand vormen. Zonder twijfel was zijn ideaal historisch konservatief van aard: het diepgaande, zoekende gesprek van goede vrienden over zaken van schrift, taal en cultuur, in de koelte van een belommerde tuin. De toekomst was aan de felle partijchap. Hij werd 'n onmogelijke. Zijn laatste grote werk was de „Ecclesiastes”, over de wijze van preken, in vier boeken. Tezelfdertijd dat dit omvangrijke geschrift in Bazel bij Froben ter perse lag, werkte men in een ander deel van die stad aan het illegale boek van een emigré: „Institutio religionis christianae”, van Johannes Calvijn.

De trots, de glorie — of zo men liever wil: de ijdelheid van Erasmus heeft men in zijn tijd al gegispt. In 1509 had hij van de jonge Alexander Stewart een ring gekregen, waarvan de steen een Dionysos met baard voorstelde. Een Italiaanse oudheidskenner, die de beeltenis voor een Terminus aanzag, maakte Erasmus op de merkwaardige betekenis van de voorstelling attent en sindsdien had Erasmus het zegel als zijn embleem gebruikt. Naast het beeld had hij de woorden „concedo nulli” — „ik wijk voor niets of niemand” laten graveren. Zijn vijanden vooral, maar ook verscheidene vrienden, namen aanstoot aan deze trotse woorden, die waarachtig niet bijster christelijk klonken. Tenslotte werd hem een rechtstreeks verwijt gedaan door Alfonso Valdes, de sekretaris van Keizer Karel V. Toen pas, op 1 augustus 1528, begon Erasmus zich te verweren. In een uitvoerige brief van die datum zette hij de zaak recht —

en 't bleef 'n echt „erasmiaans misverstand”: er kwam filologie, theologie en historie alsook de mogelijkheid van dubbelhartigheid bij te pas. Hij begon met te memoreren, dat hij al veel vaker en van allerlei kanten bezwaren tegen zijn zegelspreuk had vernomen. De woorden: „ik wijk voor niets of niemand”, zouden een onuitstaanbare aanmatiging behelzen. Maar nooit was men op de gedachte gekomen, dat het wel eens in 't geheel niet zijn eigen woorden zouden kunnen wezen! Zou hij anders zijn dan zijn geschriften? Als men hem goed las, moest het duidelijk zijn dat hem eerder het woord paste van Socrates: „ik weet alleen zeker, dat ik niets weet”, dan het ijdele, domme: ik wijk voor niemand. Doch als het nu eens woorden zouden zijn die tót hem gericht werden, dan was de hele kwestie omgekeerd — dan zou het juist betekenen dat er voor Erasmus minstens één was tegen wie hij erkende nimmer op te kunnen. En hij vertelt dan hoe eenvoudig het allemaal was: „Ik heb dit beeld van Terminus — de god van de grenzen — altijd begrepen als 'n vermaning: ik ben niet ver van het einde (de termijn), ik was al ongeveer veertig jaar oud. De dood is werkelijk een grens die niemand kan ontwijken... Op deze wijze heb ik uit 'n profane godheid een symbool geschapen, de vermaning: mijn leven goed te besteden. Dat is mijn verdediging van de Terminus, pourquoi tant de bruit...?”

Dit laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Niettemin werkt Stefan Zweig in zijn boek over Erasmus nog steeds met „het trotse woord nulli concedo, zijn onafhankelijkheidsverklaring”. 't Was ook misschien wel wat melodramatischer geweest als Erasmus zijn simpele verklaring aan Valdes niet had geschreven. Maar hij dééd 't nu eenmaal.

P Spigt

Overgenomen uit „Invloedrijken”, een publicatie van het Humanistisch Verbond.

Voorbij

Toen ik dit nog had:
Tegen beter weten,
De verwachting, dat
Eens het uur zou slaan,
Dat het van mij viel,
Slavenkleed en -keten,
Dat een vrije ziel
Uit mij op zou staan.

— Stilte in 't diepste hart,
Stilte in lucht en landen,
Wat me eens had verward
Als geluid vergaan;
In een eenzaam huis
Boeken langs de wanden
Een doorwrochte kluis
Een getucht bestaan. —

Toen ik dit nog had —
Maar hoe zou het? De uren
Zijn gevleugeld. Wat
Dat hun macht bestrijd?
Als het leven daalt
Kan geen hoop meer duren
Eindelijk zegepraalt
De oppermachtige tijd.

J. C. Bloem